Journal of Ketab-e Qayyem
ISSN: 2251 - 6026
Homepage: KQ.meybod.ac.ir
Meybod University

Dating the Hadiths on the Revelation Settings of Verse 43 of Nisa' Chapter in Sunni Sources: A Case Study of the Narratives about the Prophet's Companions' Drinking

Mina Shamkhi[1] ✉ | **Sima Albooghobeish**[2]

1. corresponding author, Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E-mail: m.shamkhi@scu.ac.ir
2. PhD student, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. E-mail: s.albooghobysh2016@gmail.com

Article info.

Article type:
Research Article

Article history:
Received 14 November, 2024
Received in revised form 31 December, 2024
Accepted 17 May, 2025
Published online 23 September, 2026

Keywords:
Criticism of occasion of revelation, Verse 43 of al-Nisa', Prohibition of wine, Reference analysis and text dating, Sufyān al-Thawrī.

Abstract

Verse 43 of Surah al-Nisa', due to its jurisprudential ruling on the prohibition of wine, has received special attention from Muslim commentators and scholars. For this verse, various occasions of revelation have been narrated in some Sunni hadith sources through multiple chain of references. The occasion of revelation suggested under this verse indicate that the verse was revealed following an event in which a number of the Prophet's companions, especially Imam Ali (pbuh), drank wine. Given that the content of these texts challenges the infallibility of Imam Ali, the necessity of their analysis and dating becomes clear. Using the combined method of reference analysis and text dating, this study examines the evolution and historical origins of the texts. The data were collected through a library method and evaluated descriptively-analytically. The results of dating based on this method, along with the processing of similar texts and their categorization, the drawing of the reference network, and the identification of main and secondary common links, showed that 'Aṭā' ibn al-Sā'ib is the main common link of such narrations, and the second half of the second century AH can be dated as the time for the formation of this hadith.

Cite this article: Shamkhi, M., & Albooghobeish, S. (2026). Dating the hadiths on the occasion of revelation of verse 43 of Surah al-Nisa' in Sunni sources (A case study of the narrations on the alleged wine-drinking of the companions). *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(2), 59-76. http//doi.org/10.30512/kq.2025.22378.3974

© The author(s).
Publisher: Meybod University.
DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2025.22378.3974

Extended Abstract

Introduction

Verse 43 of Surah al-Nisa' (4:43), which states "O you who have believed, do not approach prayer while you are intoxicated until you know what you are saying", is one of the most significant jurisprudential verses of the Qur'an concerning the prohibition of wine. In Sunni exegetical and hadith sources, there are numerous hadiths concerning the occasion of revelation of this verse. These narrations consistently describe a wine-drinking banquet that occurred before the revelation of the verse, involving a group of the Prophet's companions. The most challenging aspect of these reports is that, in some narrations, Imam Ali (AS) is introduced as a prayer leader who was intoxicated and misrecited Surah al-Kafirun during the evening prayer. This account clearly contradicts the Shia belief in the infallibility of Imam Ali (pbuh). Given the textual discrepancies and the multiplicity of the references, this study employs the combined method of reference analysis and text dating to identify the temporal and spatial origins of these reports and to analyze how they were formed and historically evolved.

Methodology

This library-based research evaluates the data using a descriptive-analytical method. The research population consists of 15 narrative reports from early Sunni sources up to the fifth century AH (approximately the 11th century AD) that attribute the revelation of verse 43 of al-Nisa' to Imam Ali (pbuh). The primary method employed is reference analysis combined with text dating, which is a modern method in hadith studies. It involves drawing reference networks, identifying the main and secondary common links, coding and categorizing textual variants, and comparing different versions of the narrations. Additionally, rijal criticism (the science of narrator evaluation) and content analysis have served to assess the authenticity and reliability of the traditions. The data collection was conducted through a systematic review of primary Sunni sources, including interpretations, hadiths, and historical works from the early Islamic period.

Findings

The analysis of the reference network revealed that 'Aṭā' ibn al-Sā'ib is the main common link of all the citations. This finding allows us to date the formation of this hadith to the second half of the second century AH (approximately 136-137 AH), which corresponds to the lifetime of 'Aṭā' ibn al-Sā'ib. Sufyān al-Thawrī (d. 161 AH) also appears as a secondary common link, indicating his significant role in transmitting this hadith.

From a rijal perspective, 'Aṭā' ibn al-Sā'ib suffered from confusion (ikhtilāṭ) in his later years, and reliable narrators such as Shu'bah and Ibn Mahdī only accepted his earlier hadiths. Furthermore, Abū 'Abd al-Raḥmān al-Sulamī, who is the sole transmitter of this event from 'Aṭā', is identified as an 'Uthmānī sympathizer and an adversary of Imam Ali (pbuh). Historical sources also indicate that al-Sulamī refused to support Imam Ali (pbuh) after the Battle of Siffīn due to financial disputes, providing sufficient motive for the fabrication or distortion of the narrative.

Textual analysis reveals significant inconsistencies (iḍṭirāb) in the details of the reports. In some versions, the host of the banquet is 'Abd al-Raḥmān ibn 'Awf, while, in others, he is an anonymous man from the Anṣār. Similarly, in certain narrations, the prayer leader is mentioned as 'Abd al-Raḥmān ibn 'Awf instead of Imam Ali (pbuh). The text of the misrecitation of Surah al-Kāfirūn also varies across different versions, with some reporting a complete distortion of the verses.

Moreover, historical evidence and Shia traditions confirm that the prohibition of wine was a Meccan ruling, predating the migration to Medina. Verse 43 of al-Nisa' is a Medinan verse, and it could not have been revealed before the prohibition. This serious chronological contradiction undermines the credibility of the occasion-of-revelation reports that place the wine-drinking event before the prohibition. Additionally, the existence of alternative narratives attributing the event to other companions such as 'Umar ibn al-Khaṭṭāb, Ibn 'Abbās, and Abū Hurayrah further confirms the weakness and confusion surrounding these reports.

Conclusion

The cumulative evidence from reference and textual analyses leads to several important conclusions. First, the narrations attributing the revelation of verse 43 of al-Nisa' to Imam Ali (pbuh) lack sufficient authenticity and reliability. The main common link, 'Aṭā' ibn al-Sā'ib, is a weak narrator due to his confusion in later years, and his sole source, Abū 'Abd al-Raḥmān al-Sulamī, had animosity toward Imam Ali (pbuh).

Second, the significant discrepancies in the details of the event across different versions, such as the identity of the host, the prayer leader, and the exact wording of the misrecitation, indicate that these reports were not transmitted accurately and have undergone distortion over time.

Third, the chronological contradiction with the established Meccan prohibition of wine demonstrates that these narratives are historically problematic. Verse 43 of al-Nisa' could not have been revealed before the prohibition, as the narrations claim.

Fourth, the political context of the Umayyad period, characterized by hostility toward the Ahl al-Bayt, is likely to have provided the motivation for the fabrication or distortion of these hadiths. The Umayyads had a clear interest in undermining the spiritual authority and infallibility of Imam Ali (pbuh) to legitimize their own rule.

Therefore, relying on these narrations to challenge the infallibility of Imam Ali (pbuh) has no scholarly basis. This study underscores the necessity of critically re-evaluating Sunni narrative sources regarding the occasions of revelation and highlights the importance of employing modern methods such as reference analysis combined with text dating to uncover the historical origins of problematic narratives.

کتاب قیّم
شاپا: ۶۰۲۶ – ۲۲۵۱
Homepage: KQ.meybod.ac.ir

تاریخ‌گذاری احادیث سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء در منابع اهل‌سنت (مطالعه موردی ویژه احادیث پنداره شراب‌خواری صحابه)

مینا شمخی[۱] | سیما آلبوغبیش[۲]

۱. نویسنده مسئول، استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. رایانامه: m.shamkhi@scu.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات ومعارف اسلامی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
رایانامه: s.albooghobysh2016@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۴
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۱۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۷
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:
سبب نزول، آیه ۴۳ نساء، تحریم خمر، تاریخ‌گذاری اسناد و متن، سفیان ثوری.

چکیده

هدف: تحلیل و تاریخ‌گذاری روایات سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء در منابع اهل‌سنت که به پنداره شراب‌خواری و سهو در نماز امام علی(ع) پرداخته‌اند و بررسی خاستگاه تاریخی و سیر تحول آن‌ها.

روش پژوهش: این پژوهش با استفاده از روش تاریخ‌گذاری ترکیبی اسناد و متن، ۱۵ گزارش روایی از منابع متقدم اهل‌سنت تا قرن پنجم هجری را بررسی کرده است. داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری و به شکل توصیفی-تحلیلی ارزیابی شده‌اند.

یافته‌ها: «عطاء بن سائب» حلقه مشترک اصلی تمامی طرق روایت است و تاریخ شکل‌گیری آنها به نیمه دوم قرن دوم هجری بازمی‌گردد. تحلیل متون نشان‌دهنده اضطراب شدید در جزئیات واقعه از جمله میزبان، امام جماعت و چگونگی اشتباه در قرائت سوره کافرون است. همچنین، روایات با آیات مکّی تحریم خمر تعارض دارند و ابوعبدالرحمن سلمی که تنها راوی این واقعه از عطاء است، فردی عثمانی‌مسلک و دشمن با امام علی(ع) معرفی شده است.

نتیجه‌گیری: روایات منسوب به امام علی(ع) در سبب نزول آیه ۴۳ نساء، فاقد اعتبار کافی هستند و با انگیزه‌های سیاسی در دوره بنی‌امیه شکل گرفته یا تحریف شده‌اند. استناد به این روایات برای خدشه در عصمت امام علی(ع) فاقد وجاهت علمی است.

استناد: شمخی، مینا؛ آلبوغبیش، سیما. (۱۴۰۵). تاریخ‌گذاری احادیث سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء در منابع اهل‌سنت (مطالعه موردی ویژه احادیث پنداره شراب‌خواری صحابه)، کتاب قیّم، ۱۶ (۲)، پیاپی: ۳۵، ۷۶-۵۹.
DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2025.22378.3974

ناشر: دانشگاه میبد.

© نویسندگان.

۱. طرح مسئله

بخشی از آیات قرآن به احکام شرعی مرتبط است. آیه ۴۳ سوره نساء یکی از آیاتی است که بخشی از آن به موضوع حرمت شراب پرداخته و همواره مورد بحث و گفت‌وگو در محافل علمی بوده است. خداوند در این آیه می‌فرماید: ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّم**﴾ (نساء: ٤/ ٤٣)؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید تا بدانید چه می‌گویید». ابعاد مختلف این آیه مورد توجه اندیشمندان اسلامی قرار گرفته است. یکی از مباحث مهم در این زمینه، سبب نزول آیه است که ارتباط مستقیمی با فهم آیه دارد. منابع تفسیری و حدیثی اهل‌سنت در ذیل این آیه، گزارش‌هایی را به عنوان سبب نزول نقل کرده‌اند که محتوای کلی آن‌ها حاکی از آن است که گروهی از صحابه در یک مهمانی شراب نوشیده و هنگام ادای فریضه نماز، امام جماعت به دلیل مستی، سوره کافرون را به‌صورت نادرست قرائت کرده است. در این میان، یکی از نکات چالش‌برانگیز و شک‌آور در این گزارش‌ها آن است که برخی روایات، حضرت علی(ع) را به‌عنوان یکی از افراد حاضر در مهمانی و یا حتی امام جماعت معرفی کرده‌اند؛ موضوعی که با باورهای کلامی شیعه به‌ویژه اصل عصمت امام علی(ع) در تعارض آشکار است.

با توجه به تشتت و اضطراب متنی این گزارش‌ها و نیز گستردگی طرق سندی آن‌ها در منابع روایی عامه، تحلیل سنتیِ جرح و تعدیلِ فریقین به تنهایی برای حل این مسئله کافی به نظر نمی‌رسد؛ ازاین‌رو، پژوهش حاضر تلاش دارد با کاربست روش نوین «تاریخ‌گذاری ترکیبی اسناد و متن»، خاستگاه تاریخی و سیر تحول این گزارش‌ها را ردیابی کند. بر همین اساس، این پژوهش در صدد پاسخ‌گویی به این سؤال محوری است که: روایات سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء (درباره پنداره شراب‌خواری و سهو منتسب به امام علی(ع) در نماز) از منظر روش تاریخ‌گذاری اسناد و متن، دارای چه خاستگاه زمانی و مکانی بوده و تحلیل متنی و سندی آن‌ها چه تصویری از چگونگی شکل‌گیری، اضطراب و تطوّر تاریخی این پنداره ارائه می‌دهد؟

۲. پیشینه تحقیق

مقاله عبدالکریم بهجت‌پور با عنوان «کیفیت تحریم خمر و نقش آن در تصحیح سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء» که در نشریه قرآن، فقه و حقوق اسلامی منتشر شده است، از دیدگاه فقهی و بر اساس قواعد متنی و دلالی، سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء را نقد کرده و دیدگاه علامه معرفت مبنی بر پاکدامنی حضرت علی(ع) را تأیید و تقویت کرده است.

با توجه به گزارش‌ها و آماری که این مقاله ارائه کرده است، تفاسیر شیعه و اهل‌سنت هر دو به نقل روایت‌هایی درباره موضوع آیه پرداخته‌اند؛ اما هیچ‌کدام از کتب تفسیری متقدم و بعضاً متأخر شیعه، سبب نزول مد نظر این نوشتار را نه تنها نقل نکردند؛ بلکه نقد نموده‌اند (ابن شاذان، بی‌تا، ص۲۷۸)؛ سبب نزولی که حکایت از شراب‌خواری امام علی(ع) دارد، مورد پذیرش مفسران شیعه قرار نگرفته است. آنان در مواردی به تطهیر ساحت پاک امام علی(ع) پرداخته‌اند. در مقابل، تفاسیر روایی اهل‌سنت روایاتی را ذیل این آیه نقل کرده‌اند که مضمون کلی برخی از آن‌ها به شراب‌خواری و مستی امام علی(ع) اشاره دارد و ادعای خبط و خطای ایشان در نماز را مطرح می‌کند. این حادثه در برخی گزارش‌ها به‌عنوان سبب نزول آیه تلقی شده است.

بعضی از آیات و سور قرآن دارای اسباب نزول خاصی هستند (حجتی، ۱۳٦٥، ص۲۰). این آیات و سوره‌ها معمولاً پس از وقوع رخدادی مهم، طرح پرسش‌هایی از سوی صحابه پیامبر(ص) یا با توجه به شرایط و اوضاع خاص مسلمانان نازل شده‌اند (حجتی، ۱۳٦٥، ص۲۰).

شناخت اسباب نزول آیات و سور، نقشی اساسی در فهم دقیق‌تر و عمیق‌تر کلام الهی دارد، اما بررسی این دسته از روایات به دلیل پیچیدگی‌های تاریخی و محتوایی دشوار است؛ زیرا در این زمینه روایات قابل توجهی ضبط نشده است. یکی از دلایل عدم ضبط این

بود که صحابه خود به اوضاع آن زمان آشنا بودند و دیگر نیازی نمی‌دیدند که اطلاعات و مشاهدات عینی خود را به عنوان سند برای آیندگان ثبت و ضبط کنند. بعدها روایاتی در این زمینه ایجاد شد که بیش‌تر دارای سندی ضعیف و غیر قابل اعتماد بوده و گاهی اهداف غرض‌ورزانه در کار وجود داشته است؛ به‌خصوص، در دوران حکومت بنی‌امیه که از روی غرض‌ورزی، آیات فراوانی را با تنظیم سبب نزول‌های ساختگی، طبق خواسته‌های خود تفسیر و تأویل کرده‌اند (صدر و ربانی، ۱۳۷٤، صص۷۹-۱۰٦).

با توجه به دلایلی که ذکر شد، ضرورت تحلیل و بررسی و تاریخ‌گذاری روایات اسباب نزول روشن می‌شود. با جست‌وجوهایی که انجام گرفت، پژوهشی در موضوع این نوشتار یافت نشد و این مقاله اولین پژوهش در این زمینه به حساب می‌آید و از این جهت نوآوری دارد.

مقاله حاضر با روش تاریخ‌گذاری که نگاه برون‌دینی بر آن حاکم است، سبب نزول آیه مذکور را نقد و تحلیل خواهد کرد. در ادامه، نخست گزارش‌های ذیل آیه را مرور می‌کنیم و به تحلیل اسناد روایات خواهیم پرداخت.

۳. سیر گزارش‌های سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء در منابع اهل‌سنت

سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء در بسیاری از کتب تفسیری و روایی اهل‌سنت نقل شده است. پژوهش حاضر، ۱۵ گزارش از سبب نزول مذکور را از منابع مختلف و متقدم تا قرن پنجم گردآوری و مورد بررسی قرار داده است. ابتدا منابع به ترتیب تاریخ وفات مؤلف، از قدیمی‌ترین تا جدیدترین فهرست می‌شوند. سپس، گزارش‌های کامل هر منبع به صورت جداگانه ارائه خواهد شد.

۳-۱. گزارش بدون سند

در این بخش به قدیمی‌ترین منبعی که این سبب نزول را بدون سند ذکر کرده، پرداخته می‌شود:

تفسیر مقاتل بن سلیمان (م. ۱۵۰ ق) : یکی از قدیمی‌ترین منابعی که سبب نزول آیه مذکور را بدون ارائه سند نقل کرده، تفسیر مقاتل بن سلیمان است. بر اساس نقل مقاتل، عبدالرحمن بن عوف میزبان ضیافتی بوده است که ابوبکر، عمر، عثمان، علی(ع) و سعد بن ابی‌وقاص از جمله مهمانان این ضیافت بودند. از متن مقاتل چنین برداشت می‌شود که در آن زمان، شرب خمر هنوز حرمتی نداشته است. به همین دلیل، پس از صرف غذا، میزبان نقش ساقی شراب را بر عهده گرفته است. در پایان گزارش چنین آمده است که پس از نزول آیه، صحابه همچنان در بازه زمانی خاصی به شرب خمر می‌پرداختند تا در هنگام نماز در حال مستی نباشند (مقاتل بن سلیمان، بی‌تا، ج۱، صص۳۷۳-۳۷٤). مقاتل پس از نقل این سبب نزول می‌افزاید: سپس مردی از انصار به نام عتبان بن مالک، سعد بن ابی وقاص را به سر شتر بریان دعوت کرد. پس خوردند و شراب نوشیدند و مست شدند. پس مرد انصاری خشمگین شد و استخوان فک شتر را بلند کرد و بینی سعد را شکست. پس خداوند متعال حرمت شراب در سوره مائده را پس از جنگ احزاب نازل کرد (مقاتل بن سلیمان، بی‌تا، ج۱، ص۳۷٤). این متن، سبب نزول آیات ۹۰ و ۹۱ سوره مائده و تحریم خمر را نشان می‌دهد؛ درحالی‌که نزول آیه ۴۳ سوره نساء پیش از آیات سوره مائده بوده است (سمرقندی، بی‌تا، ج۱، ص۳۰۵). مقاتل سبب نزول را ذیل آیه ۴۳ سوره نساء ذکر می‌کند؛ اما در آخر می‌نویسد: سپس، آیات تحریم خمر در سوره مائده در پی این حادثه نازل شده است.

مقاتل بن سلیمان از طبقه تابع تابعین است و سال ولادت وی را حدود ۹۰ هجری تخمین زده‌اند (ناوشکی، ۱۳۸۹، ص٦۲) و سال وفات وی ۱۵۰ هجری قمری ذکر شده است. بسیاری از رجالیون اهل‌سنت، وی را غیرثقه (ذهبی، ۱۹٦۳، ج٤، ص٤۳٦) و ضعیف در نقل روایت معرفی کرده‌اند (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۱۰، ص۲۵۳؛ خطیب بغدادی، ۱٤۱۷، ج۱۳، ص۱٦۸؛ ابن

حبان، ۱۳۹٦، ج۳، ص۱۷۳؛ ذهبی، ۱۹٦۳، ج٤، ص۱۷۳) و روایات او را مدلس دانسته‌اند (خطیب بغدادی، ۱٤۱۷، ج۱۳، ص۱٦٦؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۱۰، ص۲٤۹؛ باجی، ۱٤۱۱، ج۱، ص۲۷۱).

شناخت قدیمی‌ترین منبعی که روایت برای نخستین‌بار در آن گزارش شده است، نشان می‌دهد که روایت، دست‌کم در زمان تألیف آن منبع وجود داشته است (موتسکی، ۱۳۹٤، صص۳۳-٤۰).

۳-۲. گزارش‌های مستند

در این بخش، به بررسی آن دسته از احادیث دارای سند پرداخته می‌شود که مرتبط با سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء هستند. این احادیث، با وجود اندکی اختلاف در برخی واژه‌ها، دارای مضمون مشترک بوده و امام علی(ع) را به‌عنوان امام جماعت معرفی کرده‌اند:

نمونه اول :اولین روایت دارای سند را سفیان ثوری (م. ۱٦۱ ق) در کتاب تفسیری خود، از طریق عطاء بن سائب و ابو عبدالرحمن سلمی نقل کرده است. متن روایت به این صورت است: مردی از انصار غذایی آماده کرد و علی(ع)، عبدالرحمن بن عوف و برخی دیگر از اصحاب رسول خدا(ص) را دعوت نمود. میزبان به آنها شراب داد و چون وقت نماز مغرب رسید، امام علی(ع) را به‌عنوان امام جماعت انتخاب کردند. حضرت ﴿**قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ**﴾ را قرائت کرد و در خواندن آن دچار اشتباه شد. سپس خداوند متعال آیه ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (نساء: ٤/ ٤۳) را نازل کرد (ثوری، ۱٤۰۳، ج۱، ص۹٦).

همان‌طور که در نمودار شکل ۱ مشاهده می‌کنید، سفیان ثوری این روایت را از عطاء بن سائب و ابو عبدالرحمن نقل کرده است.

نمونه دوم :عبد بن حمید (۲۴۹-۱۷۰ ق) در مسند خود، متن سبب نزول را به دو طریق نقل کرده است؛ در طریق اول با دو واسطه «عبدالرحمن بن سعد» و «ابو جعفر الرازی» متن را از عطاء بن سائب نقل کرده است (ثوری، ۱٤۰۳، ج۱، ص٥٦) که تا قبل از آن، سند عطاء منفرد و به ابی بن عبدالرحمن می‌رسد (ثوری، ۱٤۰۳، ج۱، ص۹٦). این سند تا زمان امام علی(ع)، یعنی طبقه صحابه، پیش رفته است که از نظر شاخت، جعلی تلقی می‌شود؛ زیرا رشد قهقهرایی دارد، بدین معنا که اگر روایتی دارای سندهایی باشد که در طبقه متأخرتری از راویان، مانند طبقه تابعین متوقف شود و در عین حال، سندهایی داشته باشد که به مرجعی بالاتر بازگردند، سندهای اخیر ثانوی محسوب می‌شوند (گلدتسیهر، ۱۳۹۳، ص٤۱).

نمونه سوم :ابوحاتم بسیاری از روایات «سائب» را دارای تخلیط دانسته و بیان کرده است، این روایات که از تابعین نقل شده و مقطوع هستند، به طبقه صحابه نسبت داده می‌شوند (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج٤، ص۱۳۳). سپس، عبد بن حمید طریق دوم را با واسطه یک نفر، یعنی جریر از عطاء بن سائب نقل کرده است (عبد بن حمید، ۱٤۲۳، ج۱، ص٥٦).

نمونه چهارم :ترمذی این روایت را از طریق «بن حمید» به شکل زیر نقل کرده است: «عبدالرحمن بن سعد عن ابی جعفر الرازی عن عطاء بن السائب عن ابی عبدالرحمن السلمی عن علی بن ابی طالب». در پایان، ترمذی حدیث را صحیح اعلام کرده است (ترمذی، ۱٤۱۹، ج۲، ص۷٦۳).

نمونه پنجم :ابوداود (م. ۲۷٥ ق) متن را از طریق خود و با واسطه مسدد و یحیی که سندش به سفیان ثوری می‌رسد، حدیث را نقل کرده است (ابوداود، ۱٤۲۰، ج۲، ص٦۲٥).

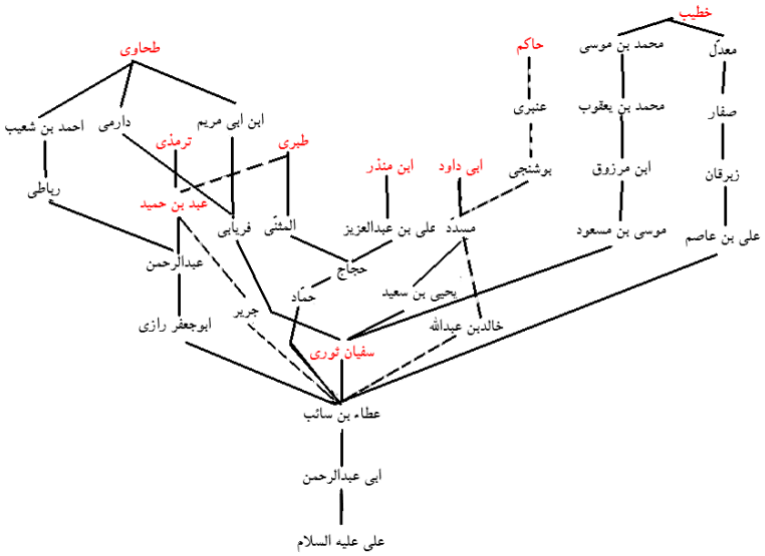
نمونه ششم :طبری در «جامع البیان»، چندین متن را با سندهای مختلف نقل کرده است. در میان این متون، دو روایت با سندهای متفاوت به برگزاری نماز به امامت امام علی(ع) اشاره دارند (طبری، ۱٤۱۲، ج۳، ص٦۸٥).

نمونه هفتم :ابن منذر (م. ۳۱۸ ق) با سندی بدین ترتیب: «علی عن حجاج بن منهال عن حماد، عن عطاء بن السائب عن عبدالله بن حبیب عن عبدالرحمن بن عوف» روایت را نقل کرده (ابن منذر، ۱٤۲۳، ج۲، ص۷۲۰) و سپس، طحاوی (م. ۳۲۱ ق) در کتاب «مشکل الآثار» و کتاب «احکام القرآن» یک متن مشترک با اختلاف کمی در سند آورده است (طحاوی، ۱٤۱٦، ج۱، ص۱۱۲).

نمونه هشتم :خطیب بغدادی (م. ۴۶۳ ق) در کتاب «الاسماء المبهمة و الانباء المحکمة» به اختلاف متن سبب نزول میان امام علی(ع) و عبدالرحمن بن عوف اشاره کرده است. وی ابتدا متنی را می‌آورد که از امام جماعت با عنوان مبهم یاد کرده است. آنگاه، به این نکته اشاره می‌کند که مصداق امام جماعت، مورد اختلاف قرار گرفته است (خطیب بغدادی، ۱٤۱۷، ج۲، ص۳۸۱). در ادامه، متونی را نقل می‌کند که مصداق امام جماعت را علی(ع) دانسته است و سند این متن بدین صورت است: «علی بن محمد بن عبدالله المعدل عن ابی علی اسماعیل بن محمد الصفار عن یحیی بن جعفر بن الزبرقان عن علی بن عاصم عن عطاء بن السائب عن ابی عبدالرحمن السلمی» (خطیب بغدادی، ۱٤۱۷، ج۲، ص۳۸۱). بسیاری دیگر از مؤلفان اهل‌سنت پس از خطیب، متن سبب نزول آیه را نقل کرده‌اند؛ هرچند تفاوت‌هایی در متن مشاهده می‌شود.

۴. تاریخ‌گذاری بر اساس تحلیل اسناد

با توجه به اینکه متن سبب نزول به شیوه‌های مختلفی نقل شده است، مناسب به نظر می‌رسد که شبکه اسناد آن ترسیم شود. شبکه اسناد در روایاتی که امام جماعت را امام علی(ع) معرفی کرده‌اند، به شکل زیر ارائه می‌شود:

همان‌طور که از شبکه اسناد مشخص است، برخی مصادر حدیثی رسمی اهل‌سنت این حدیث را نقل کرده‌اند. در ترسیم شبکه اسناد، از مصادر مشهور تا قرن پنجم هجری استفاده شده است. عطاء بن سائب در این حدیث به‌عنوان حلقه مشترک اصلی ظاهر شده است. شاگردان عطاء بیش از چهار نفر هستند و سفیان ثوری نیز به‌عنوان حلقه مشترک ظاهری دیده می‌شود.

عطاء بن سائب، ابو محمد ثقفی کوفی، یکی از پیشوایان حدیث بوده است. برخی سال وفات او را ۱۳۶ هجری و عده‌ای ۱۳۷ هجری ذکر کرده‌اند (ابن عماد حنبلی، ۱۳٦٤، ج۱، ص۱۹۵؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۷، ص۱۸۵). او از سعید بن جبیر، مجاهد، عکرمه، ابو عبدالرحمن سلمی و گروهی دیگر روایت کرده است. راویان او شامل أعمش و ابن جریج هستند (ابن حجر

عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۷، ص۲۰٤). احمد بن حنبل او را ثقه و صالح معرفی کرده است؛ اما برخی وی را به تخلیط در سال‌های پایانی عمرش متهم کرده‌اند و تنها احادیث قدیمی‌تر او را معتبر دانسته‌اند (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۷، ص۲۰٤).

خاورشناسان شکاکی مانند شاخت و ینبل، حلقه مشترک را جاعل حدیث می‌دانند. طبق نظر آن‌ها، عطاء بن سائب حلقه مشترک اصلی این دسته از روایات است و می‌توان نیمه دوم قرن دوم هجری، یعنی دوران زندگانی عطاء بن سائب را به‌عنوان زمان شکل‌گیری این حدیث تعیین کرد.

سفیان بن سعید بن مسروق، معروف به سفیان ثوری، در سال ۹۷ هجری متولد شد و در سال ۱۶۱ هجری وفات یافت (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج٤، ص۱۰۱). گفته شده که او از اصحاب امام صادق(ع) بوده است (طوسی، بی‌تا، ص۲۱۲)؛ اما برخی رجالیون شیعه با تعبیری چون «لیس من اصحابنا»، شیعه‌بودن او را نفی کرده‌اند (خویی، ۱٤۱۳، ج۸، ص۱٥٤؛ حلی، ۱٤۱۷، ص۲۲۸) و هیچ‌یک از آن‌ها او را توثیق نکرده‌اند.

نکته قابل توجه اینکه در برخی اسناد، ابو عبدالرحمن مستقیماً واقعه را نقل می‌کند؛ درحالی‌که در اسنادی دیگر، نام علی(ع) نیز در سند دیده می‌شود. جالب آنکه در بیشتر اسنادی که امام جماعت، علی(ع) معرفی شده است، ابو عبدالرحمن به‌تنهایی ناقل این واقعه بوده است (ثوری، ۱٤۰۳، ج۱، ص۹٦؛ طبری، ۱٤۱۲، ج۷، ص٤۸).

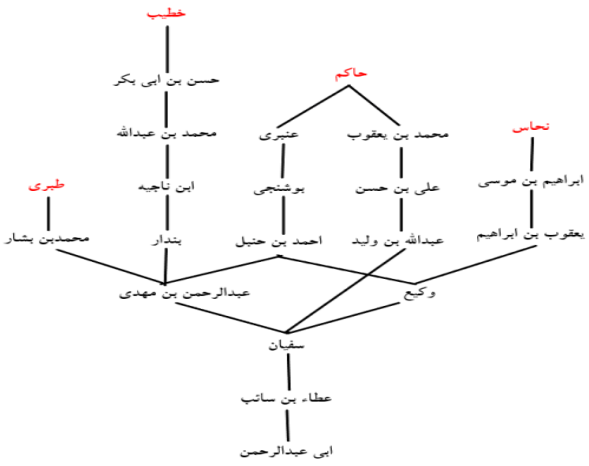
ابو عبدالرحمن یا همان عبدالله بن حبیب السلمی، از تابعان و راویان کوفی است که در نزد رجالیان اهل‌سنت توثیق شده است (عجلی، ۱۱۱٥، ج۲، ص۲؛ ابن حبان، ۱۳۱٥، ج٥، ص۹). وی از زمان خلافت عثمان تا حکومت حجاج، قاری کوفه بوده است. برخی زمان وفات او را ۷۲، ۷۳ یا ۷۴ هجری ذکر کرده‌اند (ابن سعد، بی‌تا، ج٦، ص۲۱٤؛ طبری، ۱۸۷۹، ج۱۱، ص٦٦۳؛ بلاذری، ۱٤۰۲، ج۱۳، ص۳۳۹؛ ذهبی، ۱۹٦۳، ج۱، ص٥۸؛ خطیب، ۱٤۱۷، ج۱۱، ص۸۸؛ مزی، ۱٤۰۰، مدخل ۳۲۲۲). وی در اسناد شیعی نیز حضور دارد. سلمی در برهه‌ای از زمان، عثمانی‌مسلک شده و با اینکه از فقیهان کوفه بود، با امام علی(ع) دشمنی کرد و از پیروی و اطاعت امام خارج شد (ثقفی، ۱٤۱۱، ج۲، صص٥٥۸-٥٥۹؛ انباطی عاملی، ۱۳۸٤، ج۳، ص۲٥٦).

عثمانی‌شدن سلمی، سند روایت را با چالش مواجه می‌کند (بلاغی، ۱٤۲۰، ج۲، ص۱۱٦). البته، گفته شده که دلیل کناره‌گیری ابو عبدالرحمن از یاری امام(ع) مسائل مالی بوده است و نه اعتقادی که پس از جنگ صفین رخ داده است. شوشتری وی را مخالف امام(ع) معرفی می‌کند (شوشتری، ۱٤۱۰، ج٦، ص۳۰۸). با توجه به موارد ذکرشده، روشن است که وی از انگیزه کافی برای دشمنی با امام علی(ع) برخوردار بوده است.

از سویی، سند ابن حمید از جریر از عطاء نیز در احادیث سبب نزول موجود است. می‌توان گفت، ابو عبدالرحمن از تابعان بوده و به‌صورت طبیعی نمی‌توانسته شاهد واقعه باشد. بنابراین، ناگزیر بوده است تا نقل خود را به یکی از صحابه مستند کند.

نقل‌های متعدد واقعه و نیز، شیوه بیان آیه نشان می‌دهد، چنین رخدادی (میهمانی با صرف شراب) صورت گرفته است؛ اما پرسش‌هایی باقی می‌ماند: چه کسانی در آن میهمانی حضور داشته‌اند؟ چه کسانی شرب خمر ـ ولو پیش از تحریم آن ـ کرده‌اند؟ و چه کسی به‌عنوان امام جماعت در قرائت سوره دچار اشتباه شده است؟ این مسائل جای بررسی و دقت بیشتری دارد.

به‌ویژه اینکه احادیث در این موضوع، بسیار مضطرب و مختلف هستند. همان‌گونه که بیان شد، برخی متون، عبدالرحمن بن عوف را به‌عنوان امام جماعت معرفی کرده‌اند که می‌توان نسخه‌های آن را در شبکه اسنادی زیر مشاهده کرد:

در این شبکه اسناد، سفیان ثوری (م. ۱۶۱ ق) به‌عنوان حلقه مشترک ظاهر می‌شود که دو حلقه مشترک فرعی؛ یعنی وکیع (م. ۱۹۶ ق) و عبدالرحمن بن مهدی (م. ۱۹۸ ق) دارد. سفیان در شبکه اسناد قبلی نیز، نقش فعالی داشت. در کنار این دو شبکه اسناد، باید اسنادی را که در آن‌ها افراد با عناوین مبهم ذکر شده‌اند، نیز مورد توجه قرار داد.

به‌طور کلی، اضطراب و اختلاف زیادی در جزئیات واقعه مشاهده می‌شود. همچنین در سبب نزول این آیه، اخبار مختلفی از عمر بن خطاب، ابن عباس، ابوهریره و ابن عمر نقل شده است که هیچ ارتباطی به این داستان ندارند و همین امر، بی‌اساس بودن این خبر (اشتباه خواندن نماز توسط امام علی(ع)) را تأیید می‌کند.

عطاء بن سائب تنها روایت‌کننده این خبر از ابو عبدالرحمن سلمی است. عطاء در سال‌های پایانی عمرش دچار اختلاط شده بود (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۷، ص۲۰٤؛ مزی، ۱٤۰۰، ج۲۰، صص۸۰-۸۹). چهار نفر ذکر شده‌اند که پیش از این اختلاط، از او حدیث شنیده‌اند و روایات سایرین از او ضعیف خوانده شده‌اند. یکی از این چهار نفر، سفیان ثوری است که این خبر را از عطاء نقل کرده است (طحاوی، ۱٤۱٤، ج٥، صص۱۸-۱۹؛ مزی، ۱٤۰۰، ج۲۰، ص۹۲؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۹۸٤، ج۷، صص۲۰٤-۲۰٦).

چهار نفر ـ وکیع، ابو نعیم، قبیصة و عبدالرحمن بن مهدی ـ همگی از سفیان روایت کرده‌اند که شخصی که امام جماعت شد، عبدالرحمن بن عوف بوده است. حاکم و ذهبی نیز معتقدند که در این خبر، سخن سفیان صحیح است و او گفته است که عبدالرحمن امام جماعت بوده است (حاکم نیشابوری، ۱٤۱۱، ج۲، ص۳۰۷)؛ اما خوارج این امامت و مستی را به امام علی(ع) نسبت داده‌اند؛ درحالی‌که خداوند ساحت مقدس و پاک او را از چنین اتهامی مبرّا دانسته است (ابن تیمیه، ۱٤۰٦، ج۱، ص۲٥٤).

۵. تاریخ‌گذاری بر اساس تحلیل متن

در این بخش به متون کهن حدیثی اهل‌سنت که امام علی(ع) را به‌عنوان امام جماعت معرفی کرده‌اند، به‌صورت جدولی پرداخته شده است. این جداول براساس تفاوت‌های موجود در نسخه‌های مختلف تنظیم شده‌اند.

در جدول شماره (۱)، عناصر متن روایت موضوع‌بندی شده و بر اساس حروف انگلیسی کدگذاری شده‌اند. در جدول شماره (۲)، عناصر مختلف روایت بر اساس کدهای جدول شماره (۱) مشخص شده‌اند. این جدول‌ها به ترتیب سال وفات نویسندگان منابع تنظیم شده‌اند.

برخی کدها شماره‌گذاری شده‌اند. برای مثال، موضوع مست شدن با کد «ت» مشخص شده است. از آنجا که عبارت مربوط به این موضوع در نسخه‌های مختلف تفاوت داشته، این عبارت‌ها با کدهای «ت۱، ت۲ و...» از یکدیگر تفکیک شده‌اند.

در جدول شماره (۲)، در ستون «ت»، نسخه سفیان ثوری شامل کد ت۱ و نسخه بن حمید شامل کد ت۲ است.

کد	موضوع	متن عربی
آ۱	مقدمات میزبانی	أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ صَنَعَ طَعَامًا
آ۲		صَنَعَ لَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ طَعَامًا
آ۳		أَنَّ رَجُلًا مِنْ الْأَنْصَارِ
آ۴		أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، صَنَعَ طَعَامًا وَشَرَابًا
ب۱	مهمانان	فَدَعَا عَلِيًّا وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَنَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ
ب۲		دَعَاهُ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ (راوی از زبان امام علی)
ب۳		فَدَعَا نَفَرًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ
ب۴		فَدَعَانَا (از زبان امام علی)
ب۵		كَانَ عَلِيٌّ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ، عَلَيْهِ السَّلامُ، فِي بَيْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ
ب۶		دَعَا رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ عَلِيًّا وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ
ب۷		فَدَعَا نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ
ب۸		فَدَعَا أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ مِنْهُمْ عَلِيٌّ
پ۱	پذیرایی کردن شراب	فَسَقَاهُمُ الْخَمْرَ (غایب)
پ۲		وَسَقَانَا مِنَ الْخَمْرِ (متکلم)
پ۳		فَسَقَاهُمَا قَبْلَ أَنْ تُحَرَّمَ الْخَمْرُ
پ۴		فَطَعِمُوا، فَأَتَاهُمْ بِخَمْرٍ فَشَرِبُوا مِنْهَا، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ تُحَرَّمَ الْخَمْرُ
پ۵		فَطَعِمُوا وَشَرِبُوا مِنَ الْخَمْرِ قَبْلَ أَنْ تُحَرَّمَ
ت۱	مست شدن	فَأَخَذَتِ الْخَمْرُ مِنَّا
ت۲		فَأَكَلُوا وَشَرِبُوا حَتَّى ثَمِلُوا
ت۳		فَأَصَابُوا مِنَ الْخَمْرِ، يَعْنِي: قَبْلَ أَنْ تُحَرَّمَ
ت۴		فَأَخَذَتْ فِي عَلِيٍّ،
ت۵		فَأَخَذَتْ فِينَا
ث۱	وقت نماز	فَلَمَّا حَضَرَتِ الْمَغْرِبُ
ث۲		وَحَضَرَتِ الصَّلاةُ،
ث۳		وَحَضَرَتْ صَلاةُ الْمَغْرِبِ
ج۱	امام جماعت	قَدَّمُوا عَلِيًّا

ج۲		فَقَدَّمُونِي
ج۳		فَأَمَّهُمْ عَلِيٌّ فِي الْمَغْرِبِ
ج۴		فَقَدَّمُوا عَلِيًّا يُصَلِّي بِهِمُ الْمَغْرِبَ
ج۵		فَقَدَّمُوا عَلِيًّا فِي صَلاةِ الْمَغْرِبِ،
ج۶		فِيهِمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ
چ۱	اشتباه خواندن سوره کافرون در نماز	فَقَرَأَ: قُلْ يَأَيُّهَا الْكَافِرُونَ، فَخَلَطَ فِيهَا
چ۲		فَقَرَأْتُ: قُلْ يَأَيُّهَا الْكَافِرُونَ لا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ، وَنَحْنُ نَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ
چ۳		فَقَرَأَ: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ، وَأَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ، وَأَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ، لَكُمْ دِينُكُمْ
چ۴		فَقَرَأَ بِهِمْ: قُلْ يَأَيُّهَا الْكَافِرُونَ، فَلَمْ يَقْرَأْهَا كَمَا يَنْبَغِي
چ۵		فَقَرَأَ: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ. لا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ. وَنَحْنُ عَابِدُونَ مَا عَبَدْتُمْ.
چ۵		فَقَرَأَ: قُلْ يَأَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ، وَنَحْنُ عَابِدُونَ مَا عَبَدْتُمْ ، وَهُوَ لا يَدْرِي مَا يَقُولُ
ح۱	نزول آیه ۴۳ سوره نساء	فَأَنْزَلَ اللَّهُ: يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
ح۲		فَنَزَلَتْ:لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
ح۳		فَأَنْزَلَ اللَّهُ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى، هَذِهِ الآيَةَ: لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
ح۴		فَأَنْزَلَ اللَّهُ: يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى
ح۵		فَنَزَلَتْ: يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى
ح۶		فَنَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ: يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ
ح۷		فَأَنْزَلَ اللَّهُ: لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى

ش	نسخه	آدرس	آ	ب	پ	ت	ث	ج	چ	ح
۱	سفیان ثوری (۱۶۱)	تفسیر (ج۱، ص۹۶)	۱	۱	۱		۱	۱	۱	۱
۲	عبد بن حمید (۲۴۹)	المسند (ج۱، ص۵۶)	۲	۴	۲	۱	۲	۲	۲	۱
۳	ابو داود (۲۷۵)	سنن (ج۲، ص۶۲۵)	۳	۲	۳			۳	۱	۲
۴	طبری (۳۱۰)	جامع البیان (ج۷، ص۴۶)	۴	۳		۲		۴	۳	۳
۵	طبری (۳۱۰)	جامع البیان (ج۷، ص۴۶)		۵	۴		۲	۱	۴	۴
۶	ابن منذر (۳۱۸)	تفسیر القرآن	۴	۳		۲		۴	۳	۳
۷	طحاوی (۳۲۱)	مشکل الآثار		۶		۳		۵	۱	۵

۸	طحاوی (۳۲۱)	احکام القرآن (ج۱، ص۱۱۲)	۲	۴	۲	۵	۲	۲	۲	۷
۹	خطیب بغدادی (۴۶۳)	الاسماءالمبهمة (ج۱، ص۳۸۱)	۲	۸	۵	۴	۳		۶	۶

وجه اشتراک این دسته از متون را می‌توان در هفت مورد خلاصه کرد:

۱) در تمام نسخه‌های بالا که امام جماعت امام علی(ع) ذکر شده است، میزبان یا عبدالرحمن بن عوف بوده یا یک مرد انصاری که هویت او مشخص نیست؛

۲) امام علی(ع) و برخی از صحابه پیامبر(ص)، بدون ذکر نام، در تمام نسخه‌های مذکور به‌عنوان اعضای ثابت این مهمانی مطرح شده‌اند؛

۳) پذیرایی از مهمانان، در اغلب نسخه‌ها، با شراب انجام شده است؛

۴) نمازی که در این مهمانی اقامه شده است، نماز مغرب بوده است؛

۵) در تمام روایات مذکور، امام علی(ع) به‌عنوان امام جماعت مطرح شده است؛

۶) سوره‌ای که در نماز قرائت شده است، سوره کافرون بوده و اشتباه در خواندن برخی آیات آن در حین قرائت رخ داده است؛

۷) نازل شدن آیه ۴۳ سوره نساء در پی این حادثه ذکر شده است.

۶. سبب نزول آیه ۴۳ نساء

یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین چالش‌های متنی و محتوایی که در خصوص روایات سبب نزول مربوط به آیه ۴۳ سوره نساء مطرح است، این است که در برخی نقل‌ها، تصریح شده مهمانی‌ای که در آن مهمانان شراب نوشیده‌اند، قبل از نزول آیه تحریم خمر بوده است. این در حالی است که آیه اولیه تحریم شراب در مکه، بر اساس آیه شریفه ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (اعراف: ۷/ ۳۳) نازل شده است (صادقی تهرانی، ۱٤۰٦، ج۳، ص۲۹۲).

روایات صحیح تفسیری متعددی در منابع حدیثی شیعه نیز تأییدکننده این دیدگاه هستند که شرب خمر، مصداق کامل اثم و از اکبر کبائر است. برای نمونه، می‌توان به روایاتی که ذیل آیاتی مانند: اعراف (۷/ ۳۳)؛ نجم (۵۳/ ۳۲)؛ شوری (٤۲/ ۳۷) وارد شده‌اند، اشاره کرد (کلینی، ۱٤۰۷، ج۲، ص۷۰۳؛ صدوق، ۱٤۱۷، ص٤۱٦؛ حرّ عاملی، ۱٤۰۹، ج۲۵، ص۳۱۵).

لذا با توجه به آیه ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (نساء: ٤/ ٤۳) که حکمی مدنی است و در مدینه نازل شده است (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج۲، ص۱٤۳؛ طبری، ۱۸۷۹، ج۳، ص۳) و به‌علاوه، با توجه به احادیث نقل‌شده در متون حدیثی شیعه، این چالش متنی در برابر روایات اهل‌سنت که این آیه را قبل از تحریم حکم خمر قلمداد کرده‌اند، مطرح می‌شود.

علامه طباطبایی در ارتباط با حرمت نوشیدن شراب در قرآن بیان داشته است: «خداوند اولین‌بار در ارتباط با حرمت خمر فرموده است : ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (اعراف: ۷/ ۳۲). این آیه در مکه نازل شده و به‌طور کلی، هر عملی را که مصداق اثم باشد، تحریم کرده است. دلیل آنکه بیان نکرده است، شرب خمر نیز مصداق اثم است و گناهی بزرگ به‌شمار می‌آید، رعایت سهولت و ارفاق بوده است. سکوت در مورد اینکه شراب نیز اثم است، نوعی اغماض محسوب می‌شود، چنانکه آیه

شریفه ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (نحل: ١٦/ ٦٧) نیز، به این اغماض اشاره دارد» (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج۲، ص١٩٤).

گروهی دیگر از مفسران، بر تدریجی بودن نزول آیات مربوط به تحریم خمر تصریح کرده‌اند که آیه ﴿**إِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ أَنْزَلْناه مِنَ السَّماءِ**﴾ (نساء: ٤/ ٤٣) در پنج آیه مرتبط با حرمت تدریجی شرب خمر، در رتبه سوم یا چهارم قرار دارد (صادقی تهرانی، ١٤٠٦، ج۳، ص۲۹۳؛ طباطبایی، ۱۳۹۳، ج٤، ص۳۵۹).

قرینه مهمی که می‌تواند این دیدگاه را که تحریم شراب حکمی مکی است، تأیید کند، این است که در اشعار جاهلی و حکایات تاریخی عصر ظهور رسول خدا(ص)، به مواردی مانند حرمت نوشیدن شراب، زنا و بت‌پرستی از جانب پیامبر(ص) اشاره شده است. چنانکه نقل شده است، ابوجهل و بزرگان قریش در مکه به مردمانی که برای اسلام آوردن به نزد پیامبر(ص) می‌آمدند، می‌گفتند: «او (پیامبر) خمر و زنا را حرام کرده است. پس برگردید که ما بار گناه شما را به دوش می‌کشیم» (سیوطی، ١٤١٤، ج٥، ص۱۳۲).

افزون بر این، شاعر معروف، اعشی بن قیس بن ثعلبه به قصد تشرف به اسلام، با سرودن قصیده‌ای در مدح رسول خدا(ص) به سوی مکه آمد. در نزدیکی آنجا، یکی از مشرکان به او گفت: محمد(ص) زنا و شراب را حرام اعلام کرده است. اعشی گفت: من با زنا سروکار نداشته‌ام، ولی نمی‌توانم از شراب دست بکشم. پس سال دیگر پس از سیراب شدن از آن برمی‌گردم. این امر او را از رفتن به مکه منصرف نمود، اما اجل به او مهلت نداد و از دنیا رفت (ابن هشام، بی‌تا، ج٥، ص١٤٢).

با توجه به آنچه گفته شد، روشن می‌شود که روایات سبب نزولی که آیه ۴۳ سوره نساء را ـ که قطعاً آیه مدنی است ـ قبل از تحریم شراب قلمداد کرده‌اند، دارای ضعف بوده و با چالشی جدی مواجه هستند. احتمال انگیزه جعل در آنها نیز بیش از پیش تقویت می‌گردد.

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های این پژوهش، چند نتیجه مهم به دست می‌آید. نخست، روایاتی که سبب نزول آیه ۴۳ سوره نساء را به امام علی(ع) نسبت داده‌اند، از اعتبار کافی برخوردار نیستند. حلقه مشترک اصلی این روایات، عطاء بن سائب است که در سال‌های پایانی عمر دچار اختلاط شده و روایات او قابل اعتماد نیست. همچنین، ابوعبدالرحمن سلمی که تنها راوی این واقعه از عطاء است، فردی عثمانی‌مسلک و دشمن با امام علی(ع) بوده که انگیزه کافی برای جعل یا تحریف داشته است.

دوم، تحلیل متون نشان‌دهنده اضطراب شدید در جزئیات واقعه است. اختلاف در مواردی مانند میزبان (عبدالرحمن بن عوف یا مردی انصاری)، امام جماعت (علی علیه السلام یا عبدالرحمن بن عوف) و چگونگی اشتباه در قرائت سوره کافرون، حاکی از نقل‌های نادرست و تحریف‌شده است.

سوم، روایات سبب نزول با آیات مکی تحریم خمر تعارض دارند. آیه ۴۳ نساء مدنی است و نمی‌تواند پیش از تحریم شراب که حکمی مکی است، نازل شده باشد. این تعارض زمانی، اعتبار این روایات را به شدت خدشه‌دار می‌کند.

چهارم، فضای سیاسی دوره بنی‌امیه که با دشمنی آشکار با اهل‌بیت(ع) همراه بود، بستر مناسبی برای جعل و گسترش این دسته از روایات فراهم کرده است. بنی‌امیه برای تضعیف جایگاه معنوی و عصمت امام علی(ع) و مشروعیت‌بخشی به حکومت خود، به جعل و تحریف روایات روی آوردند.

در نهایت، استناد به این روایات برای خدشه در عصمت امام علی(ع) فاقد وجاهت علمی است. این پژوهش ضرورت بازنگری انتقادی در منابع روایی اهل‌سنت درباره اسباب نزول و اهمیت کاربست روش‌های نوین تاریخ‌گذاری برای کشف خاستگاه تاریخی روایات مشکل‌دار را آشکار می‌سازد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم. ترجمه: محمدمهدی فولادوند. (۱۳۸۷). دارالقرآن الکریم.

ابن حبان، محمد. (۱۳۱۵). صحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان. تحقیق: شعیب الأرنؤوط. مؤسسة الرسالة.

ابن حبان، محمد. (۱۳۹٦). المجروحین من المحدثین والضعفاء والمتروکین. تحقیق: محمود ابراهیم زاید. دار الوعی.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۹۸٤). تهذیب التهذیب .دار الفکر.

ابن سعد، محمد. (بی‌تا). الطبقات الکبری. دار صادر.

ابن شاذان، فضل. (بی‌تا). الایضاح. موسسة الاعلمی للمطبوعات.

ابن عماد حنبلی، عبد الحی. (۱۳٦٤). شذرات الذهب فی اخبار من ذهب. دار ابن کثیر.

ابن تیمیه، احمد بن عبد الحلیم. (۱٤۰٦). منهاج السنة النبویة فی نقض کلام الشیعة القدریة .تحقیق: محمدرشاد سالم. جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامیة.

ابن منذر، محمد بن ابراهیم. (۱٤۲۳). تفسیر القرآن .دار المآثر.

ابن هشام، عبد الملک بن هشام. (بی‌تا). السیرة النبویة. دار المعرفة.

ابوداود، سلیمان بن اشعث. (۱٤۲۰). سنن ابی داود. تحقیق: جمیل صدقی. دار الفکر.

العباد، عبد المحسن بن حمد بن عبد المحسن البدر. (۱٤۲۸). شرح سنن أبي داود. دار القبس.

انباطی عاملی، علی بن محمد. (۱۳۸٤). الصراط المستقیم الی مستحقی التقدیم. المکتبة المرتضویة.

باجی، سلیمان بن خلف. (۱٤۱۱). التعدیل و التجریح لمن خرج عنه البخاری فی الجامع الصحیح. وزارة الاوقاف و الشوون الاسلامیة.

بلاذری، احمد بن یحیی. (۱٤۰۲). فتوح البلدان. ترجمه: محمد توکل. ماهریس.

بلاغی، محمد جواد. (۱٤۲۰). آلاء الرحمن في تفسیر القرآن. مؤسسة البعثة.

بن عدوی، مصطفی. (۱٤۱۲). الصحیح المسند من احادیث الفتن و الملاحم و اشراط الساعة. دار الهجرة.

ترمذی، محمد بن عیسی. (۱٤۱۹). سنن الترمذی. تصحیح: احمد محمد شاکر. دار الحدیث.

ثقفی، ابراهیم بن محمد. (۱٤۱۱). الغارات. دار الکتاب الاسلامی.

ثوری، سفیان بن سعید. (۱٤۰۳). تفسیر سفیان الثوری. دار الکتب العلمیة.

حاکم نیشابوری، محمد بن عبد الله. (۱٤۱۱). المستدرک علی الصحیحین. تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا. دار الکتب العلمیة.

حرّ العاملی، محمد بن الحسن. (۱٤۰۹). وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل الشریعة. تحقیق: مؤسسة آل‌البیت (ع). مؤسسة آل البیت (ع) لإحیاء التراث.

حجتی، محمدباقر. (۱۳۷۷). اسباب النزول. دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

حلی، حسن بن یوسف. (۱٤۱۷). خلاصة الأقوال فی معرفة الرجال. تصحیح: جواد قیومی اصفهانی. نشر الفقاهة.

خطیب بغدادی، احمد بن علی. (۱٤۱۷). الأسماء المبهمة فی الانباء المحکمة. تحقیق: سید علی عزالدین. مکتبة الخانجی.

خطیب بغدادی، احمد بن علی. (۱٤۱۷). تاریخ بغداد. تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا. دار الکتب العلمیة.

خویی، السید أبو القاسم. (۱٤۱۳). معجم رجال الحدیث وتفصیل طبقات الرواة. چاپ پنجم. مؤسسة الإمام الخوئي الإسلامي.

ذهبی، محمد بن عبد الله. (۱۹٦۳). میزان الاعتدال فی نقد الرجال. تحقیق: علی محمد البجاوی. دار المعرفة.

سمرقندی، نصر بن محمد. (بی‌تا). تفسیر سمرقندی. دار الفکر.

سیوطی، عبد الرحمن بن ابی بکر. (۱٤۱٤). الدر المنثور. دار الفکر.

شوشتری، محمدتقی. (۱٤۱۰). قاموس الرجال. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

صادقی تهرانی، محمد. (۱٤۰٦). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة. فرهنگ اسلامی.

صدر، سیدموسی و ربانی، حسن. (۱۳۷٤). جعل و تحریف در روایات اسباب النزول. پژوهش‌های قرآنی، (۱)۱، ۱۰٦-۷۹.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱٤۱۷). الأمالي. تحقیق: قسم الدراسات الإسلامیة. مؤسسة البعثة.

صدوق، محمد بن علی. (۱۳٦۳). من لایحضره الفقیه. تحقیق: علی‌اکبر غفاری. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طباطبایی، سیدمحمد حسین. (۱۳۹۳). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الاعلمی.
طبری، محمد بن جریر. (١٤١٢). جامع البیان فی تفسیر القرآن. دار المعرفة.
طبری، محمد بن جریر. (۱۸۷۹). تاریخ الأمم و الملوک. مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
طحاوی، احمد بن محمد. (١٤١٦). احکام القرآن الکریم. مرکز البحوث الإسلامیة.
طوسی، محمد بن حسن. (١٣٦٥). تهذیب الأحکام. تصحیح: سیدحسن خرسان. دار الکتب الإسلامیة.
طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). رجال الطوسی. الشریف الرضی.
عبد بن حمید. (١٤٢٣). المنتخب من مسند عبد بن حمید. بلنسیة.
عجلی، احمد بن عبدالله. (١٤٠٥). معرفة الثقات من رجال اهل العلم و الحدیث. مکتبة الدار.
کلینی، محمد بن یعقوب. (١٤٠٧). الکافي. تحقیق: علی‌اکبر غفاری. چاپ چهارم. دار الکتب الإسلامیة.
گلدتسیهر، ایگناتس؛ شاخت، یوزف؛ موتسکی، هارالد؛ شونلر، گرگور و ینبل، گوتیه هارالد. (۱۳۹۳). تاریخ‌گذاری حدیث: روش‌ها و نمونه‌ها. ترجمه: علی آقایی. حکمت.
مزی، جمال الدین ابو الحجاج یوسف. (١٤٠٠). تهذیب الکمال فی اسماء الرجال. تحقیق: بشار عواد. مؤسسة الرسالة.
مقاتل بن سلیمان. (بی‌تا). تفسیر مقاتل. تحقیق: عبدالله محمود شحاته. دار احیاء التراث.
موتسکی، هارالد و کریمی‌نیا، مرتضی. (۱۳۸٤). حدیث‌پژوهی در غرب: مقدمه‌ای در باب خاستگاه و تطور حدیث. علوم حدیث، (۲)۱۰، ۳۱-۳.
موتسکی، هارالد. (۱۳۹٤). حدیث اسلامی: خاستگاه‌ها و سیر تطور. ترجمه: مرتضی کریمی‌نیا. دار الحدیث.
ناوشکی، رسول. (۱۳۸۹). معرفی مقاتل بن سلیمان. فروغ وحدت، (۱)۶، ۷۰-۵۹.

References

The Holy Quran. (2008). Translated by Mohammad Mehdi Fooladvand. Dar al-Quran al-Karim. [In Persian]
Ibn Ḥibbān, Muḥammad. (1936). *Ṣaḥīḥ Ibn Ḥibbān bi-tartīb Ibn Balbān* (edited by Shu'ayb al-Arna'ūṭ). Mu'assasat al-Risālah. [In Arabic]
Ibn Ḥibbān, Muḥammad. (1976). *Al-Majrūḥīn min al-muḥaddithīn wa al-ḍu'afā' wa al-matrūkīn* (edited By Maḥmūd Ibrāhīm Zāyid). Dār al-Wa'ī. [In Arabic]
Ibn Ḥajar al-'Asqalānī, Aḥmad ibn 'Alī. (1984). *Tahdhīb al-tahdhīb*. Dār al-Fikr. [In Arabic]
Ibn Sa'd, Muḥammad. (n.d.). *Al-Ṭabaqāt al-kubrā*. Dār Ṣādir. [In Arabic]
Ibn Shādhān, Faḍl. (n.d.). *Al-Īḍāḥ*. Mu'assasat al-A'lamī li al-Maṭbū'āt. [In Arabic]
Ibn 'Imād al-Ḥanbalī, 'Abd al-Ḥayy. (1945). *Shadharāt al-dhahab fī akhbār man dhahab*. Dār Ibn Kathīr. [In Arabic]
Ibn Taymiyyah, Aḥmad ibn 'Abd al-Ḥalīm. (1986). *Minhāj al-sunnah al-nabawiyyah fī naqḍ kalām al-shī'ah al-qadariyyah* (edited by Muḥammad Rashād Sālim). Jāmi'at al-Imām Muḥammad ibn Su'ūd al-Islāmiyyah. [In Arabic]
Ibn al-Mundhir, Muḥammad ibn Ibrāhīm. (2002). *Tafsīr al-Qur'ān*. Dār al-Ma'āthir. [In Arabic]
Ibn Hishām, 'Abd al-Malik ibn Hishām. (n.d.). *Al-Sīrah al-nabawiyyah*. Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]
Abū Dāwūd, Sulaymān ibn al-Ash'ath. (1999). *Sunan Abī Dāwūd* (edited by Jamīl Ṣidqī). Dār al-Fikr. [In Arabic]
Al-'Abbād, 'Abd al-Muḥsin ibn Ḥamd ibn 'Abd al-Muḥsin al-Badr. (2007). *Sharḥ Sunan Abī Dāwūd*. Dār al-Qibās. [In Arabic]
Anbāṭī 'Āmilī, 'Alī ibn Muḥammad. (1965). *Al-Ṣirāṭ al-mustaqīm ilā mustaḥiqqī al-taqdīm*. Al-Maktabah al-Murtaḍawiyyah. [In Arabic]
Bājī, Sulaymān ibn Khalaf. (1990). *Al-Ta'dīl wa al-tajrīḥ li-man kharaja 'anhu al-Bukhārī fī al-jāmi' al-ṣaḥīḥ*. Wizārat al-Awqāf wa al-Shu'ūn al-Islāmiyyah. [In Arabic]
Balādhurī, Aḥmad ibn Yaḥyā. (1982). *Futūḥ al-buldān* (translsted by Muḥammad Tawakkul. Māhrīs. [In Persian]
Balāghī, Muḥammad Jawād. (1999). *Ālā' al-raḥmān fī tafsīr al-Qur'ān*. Mu'assasat al-Bi'tha. [In Arabic]
Bin 'Adwī, Muṣṭafā. (1991). *Al-Ṣaḥīḥ al-musnad min aḥādīth al-fitan wa al-malāḥim wa ashrāṭ al-sā'ah*. Dār al-Hijrah. [In Arabic]
Tirmidhī, Muḥammad ibn 'Īsā. (1998). *Sunan al-Tirmidhī* (edited by Aḥmad Muḥammad Shākir). Dār al-Ḥadīth. [In Arabic]
Thaqafī, Ibrāhīm ibn Muḥammad. (1990). *Al-Ghārāt*. Dār al-Kitāb al-Islāmī. [In Arabic]
Thawrī, Sufyān ibn Sa'īd. (1983). *Tafsīr Sufyān al-Thawrī*. Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]

Ḥākim al-Nīsābūrī, Muḥammad ibn 'Abd Allāh. (1991). *Al-Mustadrak 'alā al-ṣaḥīḥayn* (edited by Muṣṭafā 'Abd al-Qādir 'Aṭā). Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]

Ḥurr al-'Āmilī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1988). *Wasā'il al-shī'ah ilā taḥṣīl masā'il al-sharī'ah* (edited by Mu'assasat Āl al-Bayt). Mu'assasat Āl al-Bayt li Iḥyā' al-Turāth. [In Arabic]

Ḥujjatī, Muḥammad Bāqir. (1998). *Asbāb al-nuzūl*. Daftar Nashr Farhang Islāmī. [In Persian]

Ḥillī, Ḥasan ibn Yūsuf. (1996). *Khulāṣah al-aqwāl fī ma'rifat al-rijāl* (edited by Jawād Qayyūmī Iṣfahānī). Nashr al-Fiqāhah. [In Arabic]

Khaṭīb al-Baghdādī, Aḥmad ibn 'Alī. (1996). *Al-Asmā' al-mubhamah fī al-anbā' al-muḥkamah* (edited by Sayyid 'Alī 'Izz al-Dīn). Maktabat al-Khānjī. [In Arabic]

Khaṭīb al-Baghdādī, Aḥmad ibn 'Alī. (1996). *Tārīkh Baghdād* (edited by Muṣṭafā 'Abd al-Qādir 'Aṭā). Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]

Khu'ī, Abū al-Qāsim. (1992). *Mu'jam rijāl al-ḥadīth wa tafṣīl ṭabaqāt al-ruwāt* (5th ed.). Mu'assasat al-Imām al-Khu'ī al-Islāmī. [In Arabic]

Dhahabī, Muḥammad ibn 'Abd Allāh. (1963). *Mīzān al-i'tidāl fī naqd al-rijāl* (edited by 'Alī Muḥammad al-Bajāwī). Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]

Samarqandī, Naṣr ibn Muḥammad. (n.d.). *Tafsīr Samarqandī*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Suyūṭī, 'Abd al-Raḥmān ibn Abī Bakr. (1994). *Al-Durr al-manthūr*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Shūshtarī, Muḥammad Taqī. (1989). *Qāmūs al-rijāl*. Daftar Intishārāt Islāmī wābastah bi Jāmi'ah Mudarrisīn Ḥawzah 'Ilmiyyah Qom. [In Persian]

Ṣādiqī Tehrānī, Muḥammad. (1986). *Al-Furqān fī tafsīr al-Qur'ān bi al-Qur'ān wa al-sunnah*. Farhang Islāmī. [In Arabic]

Ṣadr, S. M., & Rabbānī, H. (1995). Jah va taḥrīf dar ravāyat-e asbāb al-nuzūl [Fabrication and distortion in the traditions of the occasions of revelation]. *Qur'anic Researches*, 1(1), 79-106. [In Persian]

Ṣadūq, Muḥammad ibn 'Alī ibn Bābawayh. (1996). *Al-Amālī* (edited by Qism al-Dirāsāt al-Islāmiyyah). Mu'assasat al-Bi'tha. [In Arabic]

Ṣadūq, Muḥammad ibn 'Alī. (1984). *Man lā yaḥḍuruhu al-faqīh* (edited by 'Alī Akbar Ghaffārī). Daftar Intishārāt Islāmī wābastah bi Jāmi'ah Mudarrisīn Ḥawzah 'Ilmiyyah Qom. [In Arabic]

Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (2014). *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān*. Mu'assasat al-A'lamī. [In Arabic]

Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1992). *Jāmi' al-bayān fī tafsīr al-Qur'ān*. Dār al-Ma'rifah. [In Arabic]

Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1879). *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*. Mu'assasat al-A'lamī li al-Maṭbū'āt. [In Arabic]

Ṭaḥāwī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1995). *Aḥkām al-Qur'ān al-karīm*. Markaz al-Buḥūth al-Islāmiyyah. [In Arabic]

Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1986). *Tahdhīb al-aḥkām* (edited by Sayyid Ḥasan Kharsān). Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]

Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (n.d.). *Rijāl al-Ṭūsī*. Al-Sharīf al-Raḍī. [In Arabic]

'Abd ibn Ḥumayd. (2002). *Al-Muntakhab min musnad 'Abd ibn Ḥumayd*. Balansiyyah. [In Arabic]

'Ujlī, Aḥmad ibn 'Abd Allāh. (1985). *Ma'rifat al-thiqāt min rijāl ahl al-'ilm wa al-ḥadīth*. Maktabat al-Dār. [In Arabic]

Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb. (1986). *Al-Kāfī* (edited by 'Alī Akbar Ghaffārī). 4th ed. Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]

Goldziher, I., Schacht, J., Motzki, H., Schoeler, G., & Juynboll, G. H. (2014). *Tārīkh guzarī-yi ḥadīth: ravishhā va namūnihā* [Dating of hadith: methods and examples] (translated by 'Alī Āqā'ī). Ḥikmat. [In Persian]

Mizzī, Jamāl al-Dīn Abū al-Ḥajjāj Yūsuf. (1980). *Tahdhīb al-kamāl fī asmā' al-rijāl* (edited by Bashshār 'Awwād). Mu'assasat al-Risālah. [In Arabic]

Muqātil ibn Sulaymān. (n.d.). *Tafsīr Muqātil* (edited by 'Abd Allāh Maḥmūd Shaḥḥātah). Dār Iḥyā' al-Turāth. [In Arabic]

Motski, H., & Karīmīniyā, M. (2005). Ḥadīth pazhūhī dar gharb: muqaddamah'ī dar bāb khāstgāh wa taṭawwur ḥadīth [Hadith studies in the West: an introduction to the origin and development of hadith]. *Ulūm Ḥadīth*, 10(2), 3-31. [In Persian]

Motski, H. (2015). *Ḥadīth Islāmī: khāstgāhhā wa sīr taṭawwur* [Islamic hadith: origins and development] (translated by Morteza Karīmīniyā). Dār al-Ḥadīth. [In Persian]

Nāwashkī, Rasūl. (2010). Mu'arrafī-yi Muqātil ibn Sulaymān [Introduction to Muqātil ibn Sulaymān]. *Furūgh Waḥdat*, 6(1), 59-70. [In Persian]